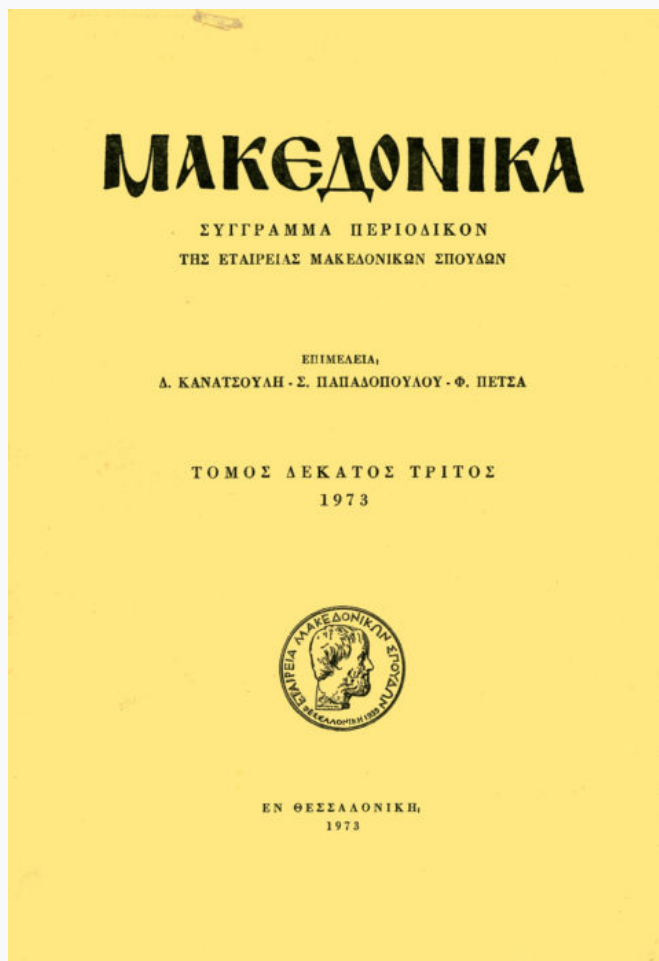

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Θεοδώρου Ν. Βλάχου, Η ιστορία της
Φιλιππουπόλεως κατά την Βυζαντινήν περίοδον

Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου

doi: [10.12681/makedonika.921](https://doi.org/10.12681/makedonika.921)

Copyright © 2015, Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ. (1973). Θεοδώρου Ν. Βλάχου, Η ιστορία της Φιλιππουπόλεως κατά την Βυζαντινήν περίοδον. *Μακεδονικά*, 13(1), 459–466. <https://doi.org/10.12681/makedonika.921>

τοῦσαν τάξιν, καθ' ἣν διατηρουμένης τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας καὶ αὐτοτελείας ἐκάστης Ἑκκλησίας ἐν ἐκάστῃ περιοχῇ, σεβαστὸν ἀποβαίνει τὸ εἰδικὸν εἰς τὰ εὐρύτερα διορθόδοξα θέματα status quo, καθ' ὃ ἀναγνωρίζεται ἡ πρωτοβουλία καὶ πρωτοπορεία καὶ ὑπεύθυνος ἐνέργεια τῆς ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ τῆς πράξεως ἀναδειχθείσης πρωτοθρόνου Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἑκκλησίας, ἡ δὲ συνεργασία τῶν κατὰ τόπους Ὀρθοδόξων Ἀutoκεφάλων Ἑκκλησιῶν μετ' αὐτῆς, καὶ ἡ ἐν συμπνοίᾳ εὐθυγράμμισις τῆς ὀρθοδόξου ἐναντι τῶν ζητημάτων θέσεως, ἐναρμονίζονται εἰς σύστημα ἐνεργείας ἀποπνέον τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἑκκλησίᾳ εὐρυτέραν ἐνότητα». Δὲν ἦτο εἰς τὰς προθέσεις μου νὰ προβῶ εἰς τοιαύτην ἐκτενὴ βιβλιοκρισίαν. Ἐν τῇ προόδῳ ὁμοῦ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἠδυνήθην νὰ μὴν ἀναγνωρίσω τὴν ἄξίαν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν χρέος ἐθεώρησα νὰ καταστήσω γνωστὴν εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὸν χρόνον νὰ ἀναγνώσῃ εὐχερῶς τοιαύτης σημασίας καὶ ἐκτάσεως ἔργα. Πράγματι, ὁ συγγραφεὺς κατάρθρωσε εἰς ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἔκδοσιν καὶ μὲ ἐξαιρετικὸν χειρισμὸν νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὴν γένεσιν, τὴν ἀνύψωσιν, τὴν λειτουργίαν, τὴν δρᾶσιν καὶ τὴν ἀνέκαθεν ἀποστολὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν ὁ συγγραφεὺς, ἱεράρχης διαπρεπῆς τοῦ Πατριαρχείου τούτου, νὰ παρασυρθῇ εἰς περιγραφὰς καὶ κρίσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔδιδον ἔντονον τὸ χρῶμα τῆς ὑποκειμενικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων τούτων. Χαίρω διότι δὲν ἠδυνήθην νὰ διαπιστώσω τοιοῦτόν τι, ἐν γνῶσει πάντοτε τοῦ γεγονότος τελῶν ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἀντικειμενικότης δὲν εἶναι κάτι τὸ ἔγκοσμιῶς ἐφικτόν. Πάντως ὁ τρόπος ἐκθέσεως τῶν γεγονότων, ἡ χρῆσις τοῦ συνόλου σχεδὸν τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίας, ἡ ἐν ἐκτάσει ἀνάλυσις καὶ εὐστοχος κατὰ τὰς περιστάσεις κριτικὴ τῶν γνωμῶν τὰς ὁποίας παραθέτει, κυρίως τῶν διισταμένων πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ γνώμας, ἡ ἀθροεντικὴ ἐν πολλοῖς ἐρμηνεία τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τοὺς κανόνας δι' ἰσχυρῶν λογικῶν, νομικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιχειρημάτων, ἡ ὠραιότατη καθαρολόγος γλῶσσα τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ μετὰ σαφηνείας καὶ γλαφυρότητος, προσδίδουν εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἄξιαν ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν τελικῶς συμφωνῇ τις ἢ οὐ πρὸς τὰ συμπερίσματά του. Δὲν παραλείπω νὰ τονίσω ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀντιμετωπίζει μετὰ πολλῆς παρρησίας καὶ πολλῆς ἐπιμελείας τὰ σπουδαιότατα τῶν συνδεθέντων μὲ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ζητημάτων, ἀλλὰ καὶ μὲ φιλελευθέραν σκέψιν καὶ κρίσιν κατὰ τρόπον, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ λαμβάνῃ σαφὴ εἰκόνα τόσοσιν τῆς ἱστορίας, ὅσον καὶ τῆς σημερινῆς θέσεως τοῦ Πατριαρχείου τούτου εἰς τὸ σύστημα τῶν λειτουργουσῶν ἀνὰ τὸν κόσμον Ἑκκλησιῶν, ἀπαραίτητον ἄλλωστε διὰ τὴν ἄρσιν τῶν ἱστορικῶν παρεξηγήσεων καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ συμπνοίας μεταξὺ αὐτῶν.

Τὸ ὅλον ἔργον ἐπιτεγάζεται μὲ τμῆμα συντεταγμένον εἰς τὴν γαλλικὴν (σελ. 354-369) καὶ τιτλοφορούμενον «Epilegomena», εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται σύντομος ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου, διὰ τοῦ μὴ γνωρίζοντας τὴν ἐλληνικὴν, μὲ πίνακα βιβλιογραφίας (σελ. 371-380) ἐκ τοῦ ὁποίου καταφαίνεται ὁ πλοῦτος αὐτῆς, ὡς καὶ μὲ εὐρετήριοι κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμίων καὶ ὄρων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ

Θεοδώρου Ν. Βλάχου, Ἡ ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 157 + 1 χάρτης.

Ἡ Φιλιππούπολη ἰδρύθηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ 341 ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' τῆς Μακεδονίας στὴ βόρεια Θράκη, μεταξύ Ροδόπης καὶ Αἰμου, στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου. Πόλη μὲ ἀρχαία ἐλληνικὴ παράδοση, ὑπῆρξε κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῆς θέσεώς της, σημαντικὸ κέντρο, στρατιωτικὸ καὶ οἰκονομικὸ. Ἡ σημασία της με-

γάλωσε περισσότερο, άφότου τὰ σύνορα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μετατοπίστηκαν νοτιότερα, στήν περιοχή τοῦ Αἰμοῦ, γιατί τότε ἡ Φιλιππούπολη ἔγινε ὀρμητήριο καί προχωρημένο φυλάκιο γιά τήν ἄμυνα τοῦ Κράτους στό ἐπιφανές αὐτό σύνορο τοῦ Δουνάβειος, ἀπό ὅπου συνεχῶς ἐπιδρομεῖς ἡ νεοεγκατεστημένοι λαοί ἀπειλοῦσαν τήν αὐτοκρατορία. Ἐτσι μετά τήν ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων καί τήν ἱδρύση τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους στά βόρεια τοῦ Αἰμοῦ (681), ἡ Φιλιππούπολη ἔγινε συχνά κέντρο ἄμυνας ἡ ἀφεντήρια ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ἡ πόλη ἔπαιξε ἐπίσης μεγάλο ρόλο κατὰ τή διάρκειαν τῶν Σταυροφοριῶν, γιατί βρισκόταν στόν δρόμο πού ὠδηγοῦσε ἀπό τήν Κεντρική Εὐρώπη στήν Κωνσταντινούπολη καί συχνά ὑπῆρξε βάση ἀνεφοδιασμοῦ ἡ σταθμός στήν πορεία τῶν Σταυροφόρων πρὸς τήν Ἀνατολή. Κατά τήν ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας (1204-1261) ἡ Φιλιππούπολη ἔγινε ἐπανειλημμένα ἀντικείμενο βουλγαρολατινικῶν καί ἑλληνοβουλγαρικῶν συγκρούσεων, γεγονόσ πού δείχνει ἀκριβῶς τή σημασία πού παρουσίαζε ἡ κατοχὴ τῆς γιά τήν ἐπικράτησιν σ' ὅλη τή γύρω περιοχή. Τήν ἴδια σημασία εἶχε καί στήν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1261 κ.έ.): στίς δυναστικές ἐριδες τῶν διεκδικητῶν τοῦ θρόνου, ἀλλά καί στίς συγκρούσεις Βυζαντινῶν καί Βουλγάρων ὑπῆρξε συχνά τὸ μῆλο τῆς Ἐριδος καί ἄλλαξε ἐπανειλημμένα κύριο, ὥς ὅτου κατακτήθηκε ὀριστικά ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1363/4).

Σ' ὅλη τήν ὑπερχυλιετὴ παραγμένη μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς, ὅπως ἀργότερα κατὰ τή μακρόχρονη περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ Φιλιππούπολη διατήρησε τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα τῆς, καί τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ὑπῆρξε πάντοτε οἰκονομικά καί πολιτιστικά ἰσχυρὸ στήν περιοχή αὐτὴ τῶν ἁλλοεθνῶν ἐπιδράσεων καί συγκρούσεων ἀντιθέτων ἐπιδιώξεων καί συμφερόντων.

Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἡ μελέτῃ τῆς ἱστορίας τῆς ἀκράϊας αὐτῆς πόλεως καί ἡ θέσις τῆς στὴ διοικητικὴ, πολιτιστικὴ καί οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς περιοχῆς ἀποκτὰ ἰδιαίτερη σημασία. Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Βλάχου θὰ ἀποτελοῦσε ἐπομένως σημαντικὴ συμβολή, ἂν κατ'ὀρθον νὰ ἀνταποκριθῇ σ' αὐτὸ τὸ βασικὸ αἶτημα καί νὰ δώσῃ μιὰ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ ρόλου τῆς Φιλιππουπόλεως μέσα στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καί νὰ σκιαγραφῇ τὸν αὐτόνομο βίον τῆς. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἐπέτυχε νὰ καλύψῃ αὐτοὺς τοὺς στόχους. Στὴν ἐργασία αὐτὴ ἐπισημαίνονται πολλὰ σφάλματα μεθόδου, οὐσίας καί διατυπώσεως. Ἐπειδὴ ὁ χώρος δὲν ἐπιτρέπει νὰ σημειωθοῦν ὅλα, θὰ περιοριστῶ στὰ πιὸ σημαντικὰ καί χαρακτηριστικά.

Γενικά, νομίζω ὅτι στὴ μονογραφία μιᾶς πόλεως θὰ πρέπῃ νὰ καταβάλλεται προσπάθεια ὥστε ἡ ἱστορία τῆς νὰ ἐκτεθῇ κατὰ τρόπο συνεχῇ, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ πάντοτε αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς πόλεως, τοποθετημένης βέβαια μέσα στὰ πλαίσια τῆς γενικώτερης ἱστορίας καί σὲ συνάρτησιν μὲ τὸ πολιτικὸ κέντρο στὸ ὁποῖο ἀνήκει. Στὴ μελέτῃ ὅμως πού ἐξετάζουμε γίνεται τὸ ἀντίστροφο: ἀποσπῶνται δηλ. ἀπὸ τὴ γενικὴ ἱστορία τὰ γεγονότα ἐκεῖνα πού σχετίζονται ἄμεσα ἢ ἕμμεσα μὲ τὴ Φιλιππούπολη καί ἔτσι ἡ ἐκθεσις χάνει συχνά τὴ συνοχὴ τῆς. Ἐπίσης παρέχονται γνωστὰ στοιχεῖα τῆς γενικώτερης ἱστορίας μὲ τρόπο ἀδικαιολόγητα ἐκτενῇ (βλ. π.χ. σελ. 52-53, 53-54, 74, 91, 112-113, 120-1) καί κάποτε μὲ ζημίαν τῆς σαφηνείας, ἐνῶ ἔξασθενοῦν μέσα στὸ σύνολο τὰ σημεῖα ἐκεῖνα πού ἔπρεπε νὰ ὑπογραμμισθοῦν ἰδιαίτερα, ἄφοῦ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἱστορία τῆς πόλεως.

Ἡ μελέτῃ χωρίζεται σὲ τρία μέρη: Τὸ πρῶτο περιέχει, χωρὶς γενικὸ τίτλο, τὴ *γεωγραφικὴ ἐνημέρωσιν* καί τὶς *ὀνομασίες τῆς πόλεως* (σελ. 27-37), τὸ Β' τὴν *Πολιτικὴ Ἱστορία* κατὰ τὸν Γ'-ΙΔ' αἰ. (σελ. 39-126) καί τὸ Γ' τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ἀπὸ τὸν Γ' αἰ. ὥς τὸν ΙΔ' αἰ. καί σὲ μερικὰς περιπτώσεις ὥς τὶς ἡμέρες μας (σελ. 126-150). Ἡ μελέτῃ κλείνει μὲ «συμπεράσματα» (σελ. 151-152) καί «εὐρετήριον» [κυρίων ὀνομάτων] (σελ. 153-157). Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐργασίας ὑπάρχει βιβλιογραφία (σελ. 12-25). Ἀπὸ τὰ παραπάνω διαπιστώνεται μὴ ἀνισότητῃ στὴ διάρθρωσιν τῆς ὕλης. Π.χ. τὸ μικρὸ Α' μέρος ἔπρεπε οὐσιαστικὰ νὰ ἀπο-

τελέση ένα εισαγωγικό κεφάλαιο στην κυρίως Πολιτική Ιστορία και επίσης τὰ διάφορα μέρη νὰ ἀναφέρονται στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο.

Στὸ Α' μέρος, κεφ. Α', σχετικὰ μὲ τὴ γεωγραφικὴ ἐννομήσιν (σελ. 27-29), ὁ σ. περιορίζεται σὲ γενικότητες γιὰ τὴ γεωγραφικὴ θέσιν τῆς πόλεως, τὸ γεωγραφικὸ στίγμα καὶ τὸ κλίμα τῆς, ἐνθὼ θὰ ἔπρεπε νὰ δώσῃ λεπτομερὴ περιγραφή τοῦ χώρου καὶ τῆς περιοχῆς. Ἔτσι, μετὰ τὸν ἀφορισμὸ ὅτι «ὀλίγαι πόλεις ἔχουν τὸ πλεονέκτημα νὰ εὐρίσκονται εἰς τόσον προνομιοῦχον θέσιν ὥς ἡ Φιλιππούπολις», θὰ ἔπρεπε νὰ περιγραφῇ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ προνομιοῦχος θέσις ἀπὸ γεωγραφικῆς, στρατιωτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀποψη. Ἐπίσης σημειώνεται ἀόριστα καὶ σύντομα ὅτι «ὁ Ἐβρος καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὁδὸς Βελιγραδίου-Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία διήρχετο ἐκ τῆς Φιλιππουπόλεως, ἔδωσαν εἰς τὴν πόλιν σπουδαίαν ἐμπορικὴν καὶ στρατηγικὴν σημασίαν», ἐνθὼ θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῇ ἡ πόλις στὸν εὐρύτερον χώρον καὶ σὲ συνάρτησιν μὲ τὴ γύρω περιοχὴ, νὰ ἀναφερθῶν μὲ λεπτομέρεια οἱ φυσικαὶ διαβάσεις, πού καθιστοῦν τὴν Φιλιππούπολιν σημαντικὸν στρατιωτικὸν κόμβον, καθὼς καὶ οἱ ἐμπορικοὶ δρόμοι, πού τὴν ἐνώνουν μὲ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἰῶνος καὶ τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην, ὅπως καὶ μὲ τὴ Νότια Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη. Μιὰ ὑποδειγματικὴ μελέτη τοῦ εἶδους βλέπε στὸ συνθετικὸν ἔργον τοῦ P. Lemerle, «Philippe et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine», Παρίσι 1945, κυρίως σελ. 70-74. Ὁ κ. Βλάχος θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ λάβῃ ὑπόψιν του ὅχι μόνον σάν ὑπόδειγμα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν σελ. 71 κ.ε. ἀναφέρονται μὲ λεπτομέρεια οἱ δρόμοι πού περνοῦν ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολιν ἢ πού ὀδηγοῦν ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολιν στοὺς Φιλίππους.

Κατόπιν ὁ σ. ἐξετάζει τὴς ὀνομασίες τῆς πόλεως (σελ. 30-37) ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα: παράλληλα μὲ τὸ ὄνομα Φιλιππούπολις, πού πῆρε ἡ πόλις ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴ τῆς Φιλίππου τὸν Β' καὶ διατήρησε ὡς τοὺς νεώτερους χρόνους, ὁ σ. σημειώνει τὰ ὀνόματα *Εὐμολπιάς* κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, *Φλαβία*, *Οὐλπία* καὶ *Τριμόντιον* κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, τὸ σπανιότατον *Pulprudena* (=deba) κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, καὶ *Ploudin* καὶ τὸ *Plovdiv* κατὰ τὴ νεώτερη ἐποχὴ—ὀνομασία πού ἔχει ἡ πόλις καὶ σήμερα.

Κι ἐδῶ ἡ ἐκθεσις τῶν γεγονότων καὶ ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία δὲν εἶναι ἀρκετὰ σαφῆς καὶ περιέχει ἀντιφάσεις καὶ σφάλματα. Γιὰ τὸ ὄνομα *Εὐμολπιάς* π.χ., ὁ σ. σημειώνει μὲ ἐπιφύλαξιν ὅτι «εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Θράκες κατῴκησαν καὶ εἰς τὴν ἐπτάλοφον Φιλιππούπολιν», ἐνθὼ ἀμέσως παρακάτω βεβαιώνει ὅτι «ἐξ ἐπιγραφῶν πληροφοροῦμεθα ὅτι εἰς τὴν Φιλιππούπολιν κατῴκει θρακικὴ φυλὴ Εὐμόλπιοι» (σελ. 31)—ἐπομένως δὲν χρειάζονται ὑποθέσεις γιὰ ἓνα γεγονὸς μαρτυρημένον. Γιὰ τὴς ἐπιγραφὰς ὁ σ. παραπέμπει σὲ παλαιότερες ἐκδόσεις καὶ ὅχι στὸ ἔργον τοῦ G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, III/I, Σόφια 1961, ὅπου δημοσιεύονται ὅλες οἱ ἐπιγραφὰς τῆς Φιλιππουπόλεως μὲ τὴ σχετικὴν βιβλιογραφίαν.

Τὸ Φλαβία καὶ Οὐλπία δὲν εἶναι ὀνόματα τῆς Φιλιππουπόλεως, ὅπως ὑποθέτει ὁ σ. (σελ. 32), ἀλλὰ ἐπιθετα-τίτλοι: τὰ κείμενα στὰ ὁποῖα παραπέμπει παρέχουν τὴς ὀνομασίες *Φλαβία Φιλιππούπολις* καὶ *Οὐλπία Τριμόντιον* (πὺ σωστὰ οἱ παραπομπὲς θὰ ἔπρεπε νὰ γίνονιν στὸ κλασσικὸν ἔργον τοῦ Dessau, *ILs*, ἀρ. 2094 καὶ 2008 ἀντίστοιχα). Ἡ ὀνομασία *Οὐλπία Φιλιππούπολις* παραδίδεται σὲ ἀνέκδοτον κείμενον (στρατιωτικὸν δῖπλωμα), πού ἀναφέρει ὁ Ch. Davon (RE, A 19/2, 1938, στ. 2245 στ. 16-26: *Ulp(ia) potenti Philippopoli*), ἀλλὰ παραλείπει ὁ σ. Σύμφωνα μετὰ συνθήκην τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, οἱ πόλεις στίς ὁποῖες εἶχε παραχωρηθῇ τὸ δικαίωμα τῆς *ρωμαϊκῆς πόλεως*, πρόσθεταν στὸ ὄνομά τους ἓνα ἐπιθετο προερχόμενον ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος πού εἶχε παραχωρήσει τὸ προνόμιον. Ἔτσι ἡ Φιλιππούπολις πῆρε τὸ ἐπιθετο Φλαβία ἀπὸ τοὺς Φλαβίους καὶ Οὐλπία ἀπὸ τὸν Τραϊανόν. Ἡ ταῦτιση τοῦ *Τριμόντιον* μὲ τὴν Φιλιππούπολιν, πού δέχεται καὶ ὁ Oberhammer (RE, VII A/1 (1939), στ. 157) καὶ ἀνάγεται στὸν Mommmsen, ἀπαιτεῖ μεγαλύτερη

Έρευνα—πρβλ. και τις επιφυλάξεις των G. Kazanov και Δ. Καλαποθάκη, που ό σ. όρθα σημειώνει στη σελ. 32, ύποσ. 18.

Για τό σημερινό όνομα της πόλεως Plovdiv δέν έγινε ειδική Έρευνα, αλλά μόνο σύντομη έκθεση των σχετικών ειδήσεων και άπόψεων. Άπαραίτητη θά ήταν μία γλωσσολογική μελέτη και συσχετισμός με τό Pulvudea (-deba) (που παραδίδει ό Jordanes και ό Richards Londoniensis) καθώς και άνάμεσα στό όνομα Ploudin (που άπαντά μετά τόν ΙΕ' αϊ.) και τό σημερινό Plovdiv: ή φωνητική συγγένεια είναι προφανής και πιθανώτατα οί σλαβικοί και βουλγαρικοί τύποι προέρχονται άπό παραλλαγή του έλληνικού όνόματος.

Στό Β' μέρος ό σ. μελετά την πολιτική ιστορία της Φιλιππουπόλεως άπό τό 250 (καταστροφή της πόλεως άπό τούς Γότθους) ως τό 1363/1364 (κατάληψη της άπό τούς Τούρκους).

Για την έναρξη της πολιτικής ιστορίας της πόλεως άπό τό 250 μ.Χ. έχω επιφυλάξεις: ή επιδρομή των Γότθων δέν νομίζω ότι άποτελεί βασική τομή στην ιστορία της Φιλιππουπόλεως, ούτε πάλι τό έτος 250 έχει ιδιαίτερη σημασία για τη γενικότερη ιστορία. Έξ άλλου άνάγεται στη ρωμαϊκή έποχή. 'Επίσης ό σ. άρχίζει τό ιστορικό μέρος του έργου του in medias res, ενώ θά έπρεπε νά προτάξει σύντομο εισαγωγικό σημείωμα για την προηγούμενη ιστορία της πόλεως (που άποσπασματικά παρέχεται στό κεφάλαιο για τις όνομασίες της), ώστε ό άναγνώστης νά άποκτήσει σαφή εικόνα της καταστάσεως και της θέσεως της πριν άπό αυτούς τούς χρόνους.

Βασική παρατήρηση για όλο τό Β' μέρος είναι ότι ό σ. δέν μελετά ιδιαίτερα τη διοικητική όργάνωση της Φιλιππουπόλεως και τη θέση της μέσα στό διοικητικό σύστημα άρχικά του Ρωμαϊκού και κατόπιν του Βυζαντινού Κράτους—θέση που δείχνει άκριβώς τη σημασία αυτού του άστικού κέντρου. Όπως είναι γνωστό, ή Φιλιππούπολη έγινε επί Διοκλητιανού τό κέντρο της *Provincia Thraciae*, που υπάγόταν στην *diocesa thraciarum*. 'Από τό 337 ή «διοίκηση» αυτή υπάγόταν στην «*praefectura pretoria per orientem*» (βλ. σχετικά E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. Α', σελ. 70, 132 και χάρτες). Τη μορφή αυτή της διοικήσεως διατήρησε ή πόλη και μετά τόν Ε' αϊ. Κατά τόν Θ' αϊ. ή Φιλιππούπολη άνήκε στό «θέμα Μακεδονίας» (πρώτη μνεία στά 802), ενώ στά 975/980 άποτελέσε χωριστό θέμα (βλ. σχετικά παρακάτω).

Μετά τις γενικές αυτές παρατηρήσεις έπισημαίνω ειδικότερα τά ακόλουθα: 'Η παραπομπή στον Δέξιππο για την επιδρομή των Γότθων (σελ. 40 κ.έ.) έπρεπε νά γίνη στην έκδ. Jacoby, Fr. Gr. Hist., fr. 26 (και όχι στην έκδ. Müller, Fr. Hist. Gr.), όπου τό κείμενο είναι πληρέστερο και όρθότερο.

Στό κεφ. Γ' «Αί άβαροσλαβικοί επιδρομαί εις την Θράκη και ή πολιορκία της Φιλιππουπόλεως» (σελ. 56-58), ή έκθεση των γεγονότων είναι άόριστη και ό ρόλος της Φιλιππουπόλεως χάνεται μέσα σέ γενικότερης σημασίας συμβάντα, παρόλο που στον τίτλο του κεφ. ή πολιορκία της άναφέρεται σάν τό κύριο γεγονός. 'Ακόμη παρατηρώ ότι για τό επίμαχο πρόβλημα των άβαροσλαβικών επιδρομών και τη χρονολόγησή τους άγνοείται ή βασική βιβλιογραφία'. 'Επίσης δέν εύσταθεί ή γενική παρατήρηση του σ. ότι ήδη τόν ΣΤ' αϊ. κοί Σλάβοι ήρχισαν νά μη άρκούνται εις τάς λεηλασίας και, όσάκις κατελάμβανον βυζαντινά έδάφη, τά διετήρουν ως χώρον παραμονής των» (σελ. 57). Αυτή ή τακτική δέν είχε γίνη τό ν ΣΤ' αϊ. γενικός άγώνας.

Στό Δ' κεφ. (σελ. 59-79), που άναφέρεται στην έγκατάσταση των Βουλγάρων στη Χερ-

1. Βλ. Μαρίας Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Συμβολή εις την χρονολόγησιν των άβαρικών και σλαβικών επιδρομών επί Μαυρικίου (582-602), Σύμμεκτα Κέντρου Βυζαντινών Έρευνών, σελ. 145 ύποσ. 1, όπου και ή σχετική έκτενης βιβλιογραφία.

σόνησο του Αίμου, στις σχέσεις τους με το Βυζαντινό Κράτος και στις βουλγαρικές επιδρομές στη Βυζαντινή αυτοκρατορία και ιδιαίτερα στη Θράκη (σελ. 59-66) —γεγονότα πολύ σημαντικά για την ιστορία της Φιλιππουπόλεως— υπάρχουν βασικές παραλείψεις και σφάλματα. 'Ετσι τα σχετικά με το όνομα των Βουλγάρων είναι συγκεχυμένα (για το θέμα βλ. G. Moravesik, *Byzantinoturcica*¹, Βερολίνο 1958, Α', σελ. 108-131, Β', σελ. 100-106, όπου και η σχετική βιβλιογραφία). 'Επίσης έπρεπε νά γίνη διαχωρισμός ανάμεσα στο έθνικό όνομα των *Βουλγάρων* και στα αρχαίζοντα έθνικά όνόματα *Σκύθες* (και όχι Σκύθοι, όπως συχνά τους αναφέρει ο σ.), *Μυσοί*, *Παύρες*, τὰ οποία χρησιμοποιούσαν οί Βυζαντινοί συγγραφείς όχι μόνο για νά δηλώσουν τούς Βουλγάρους, αλλά γενικά κάθε λαό πού κατά καιρούς κατοικούσε σ' αυτόν τόν γεωγραφικό χώρο. 'Ο σ. δέν σημειώνει επίσης (σελ. 59) τόν ακριβή χρόνο της εγκαταστάσεως των Βουλγάρων και της ιδρύσεως του Βουλγαρικού Κράτους: όπως είναι γνωστό, τὸ γεγονός χρονολογείται στό έτος 681.

"Όσα γράφει ο σ. για τήν ίδρυση και διοίκηση των θεμάτων (σελ. 65) δείχνουν πλήρη άγνοια αὐτοῦ τοῦ βασικού θεσμοῦ καὶ σύγχυση ανάμεσα στοὺς διοικητικούς καὶ γεωγραφικούς δρους. 'Ο σ. σημειώνει ὅτι «τὸν Θ' αἰῶνα ἐφηρμόσθη εἰς τὰς ἡπειρωτικὰς (sic) περιοχὰς τῆς αὐτοκρατορίας τὸ διοικητικὸν σύστημα τῶν θεμάτων», ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ θεματικὴ διοίκηση εἶχε εἰσαχθῆ στὸ Βυζαντινὸ Κράτος ἤδη τὸν Ζ' αἰ., ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα ἀνάγκης καὶ ἐφαρμόστηκε σταδιακά. Στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου τὰ πρῶτα θέματα πὺ μαρτυροῦνται εἶναι τὸ *Θρακῶν* (πιθανῶς μεταξύ 680-685) καὶ τὸ θέμα *Ἑλλάδος* ἢ τῶν *Ἑλλαδικῶν* (τὸ 695). Τὸ θέμα *Νικοπόλεως*, πὺ ἀναφέρει ὁ σ., περιλάμβανε τὴν Ἠπειρο, Ἀκαρνανία καὶ Αἰτωλία ὡς τὴ Ναύπακτο, μαρτυρεῖται στὰ τέλη τοῦ Θ' αἰ. καὶ δέν εἶχε καμμιά σχέση μετὰ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη. Ἡ Φιλιππούπολη ὑπαγόταν τότε στὸ θέμα *Μακεδονίας* (πρῶτὴ μνεία στὰ 802).

Τὰ σχετικά μετὰ τὶς σχέσεις Βυζαντινῶν καὶ Ρώσων ἐπὶ Φωκᾶ καὶ Τσιμισκῇ καθὸς καὶ ἡ σύγκρουση Σβιατοσλάβου καὶ Βυζαντινῶν στὴ Βουλγαρία (σελ. 66 κ.έ.) εἶναι ἀποσπασματικά καὶ ἑλλιπῆ καὶ χρειάζονται ἀναθεώρηση ἢ συμπλήρωση στὶς χρονολογίες. Σημειῶνῶν ἐνδεικτικὰ μερικὲς παραλείψεις ἢ λάθη: Οἱ Βούλγαροι πρέσβεις ἐφθασαν στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νά εἰσπράξουν τοὺς «εἰθισμένους φόρους» τὸν χειμῶνα τοῦ 965/6 καὶ ὅχι μετὰ τὴ σύναψη εἰρήνης μετὰ τοὺς ῥάβες (967)· ὁ Σβιατοσλάβος πέρασε τὸν Δούναβι καὶ νίκησε τοὺς Βουλγάρους τὸ 967· ὁ τσάρος Πέτρος πέθανε στὰ 969. Μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς Βουλγαρίας, ὁ Τσιμισκῆς ἀπένειμε στὸν Βούλγαρο τσάρο τὸν τίτλο τοῦ *πατρικίου*. Γιὰ τὴ συνθήκη εἰρήνης Βυζαντινῶν καὶ Ρώσων (Ἰούλιος 971) θὰ ἔπρεπε ὁ σ. νά παραπέμψῃ στὴ μελέτῃ τῆς Irène Sorlin, *Les traités de Byzance avec la Russie au Xe siècle*, *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* 2 (1961), σελ. 313-360, 447-475 καὶ κυρίως στὴ σελ. 466-7, ὅπου τὸ κείμενο τῆς συνθήκης. Τὸ «θέμα Φιλιππουπόλεως» ιδρύθηκε πιθανῶτα ἐπὶ Τσιμισκῇ, ὅταν ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Παυλικιανῶν. Ἡ ίδρυση τοῦ θέματος πρέπει νά τοποθετηθῇ μεταξύ τῶν ἐτῶν 975-980 (βλ. σχετικά Ν. Οικονομιδῆς, *Les listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, σελ. 260). 'Ο ἀρχαιότερος στρατηγὸς τοῦ θέματος εἶναι ὁ πρωτοσπαθῆριος καὶ στρατηγὸς Κωνσταντῖνος ὁ Πέτρος.

Τὸ τμῆμα τῆς μελέτης ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Σταυροφοριῶν ὡς τὴν τουρκικὴ κατάκτηση

1. Γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου ἐμφανίσεως τοῦ θεσμοῦ βλ. Δ. Ζακυθινόυ, Βυζαντινὴ Ἱστορία, 324-1071, Ἀθῆναι 1972, σ. 147. Βλ. καὶ Ἰ. Καραγιαννοπούλου, *Contribution au problème des «thèmes» byzantins*, *L'Hellenisme Contemporain*, τ. 10(1956), σ. 455 κ.έ. Τοῦ Ἰδίου, *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung*, Μόναχο 1959.

(σελ. 80-126) παρουσιάζει μεγαλύτερη συνοχή και ὁρθέτερη ἀντιμετώπιση, ἀλλὰ δὲν περιέχει νέες ἐρμηνείες καὶ εὐρήματα. Πάντως παρατηρῶ μεταξὺ ἄλλων, τὰ ἑξῆς:

Στὴ σελ. 97 ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ 'Ισακίου στὴν Φιλιππούπολη «ἐξεφωνήθη πρὸς τιμὴν τοῦ λόγος ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Εὐστάθιου», ἀλλὰ δὲν διευκρινίζεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν περίφημο μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Εὐστάθιο καὶ ὄχι γιὰ ὁμώνυμο μητροπολίτη τῆς Φιλιππουπόλεως. Σχετικὰ μὲ τὴν ἰδρυσὶν τοῦ Β' Βουλγαρικοῦ Κράτους (σελ. 90) θὰ ἐπρεπε νὰ διευκρινισθῇ ὅτι ὁ 'Ισαάκιος Β' 'Αγγέλους ἐπέβαλε ἐκτακτὴ φορολογία «ἐπὶ τῶν ποιμνίων», ποῦ ἐπληξε τοὺς Βλάχους νομάδες τοῦ Αἵμου, οἱ ὅποιοι ἐνώθηκαν μὲ τοὺς Βουλγάρους κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῶν ἀδελφῶν Πέτρου καὶ 'Ασὲν καὶ ἐπαναστάτησαν. 'Η Φιλιπούπολη δὲν περιήλθε στοὺς Βυζαντινοὺς ἐπὶ Μιχαὴλ Η' (σελ. 114), γιατί ἤδη εἶχε ὑπαχθῇ στὸ Βυζαντινὸ Κράτος ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νίκαιας. Στὴ μεγάλῃ ἀνάπτυξιν τῆς Φιλιππουπόλεως τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ' αἰ. δὲν μπορεῖ νὰ συνετέλεσε ἡ φορολογικὴ ἀπαλλαγὴ ποῦ παραχώρησε τὸ 1321 ὁ 'Ανδρόνικος Γ' στὶς πόλεις τῆς Θράκης γενικά, ὅπως ὑποθέτει ὁ σ. (σελ. 116), γιατί ὁ ἕνας χρόνος ποῦ μεσολάβησε ὥς τὴν κατάκτησιν τῆς ἀπὸ τοῦ Βουλγάρου στὰ 1322 ἦταν διάστημα πολὺ μικρὸ γιὰ νὰ ἔχη τόσο σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως ἦταν στὰ 1344-45 στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν σημαίνει βέβαια, ὅπως ὑποθέτει ὁ σ., ὅτι «ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως ἡδύνατο νὰ ἀσκή τὰ καθήκοντά του, ἂν καὶ ἡ πόλις εὕρισκετο ὑπὸ βουλγαρικὴν κατοχὴν» (σελ. 121-2). Μαρτυρεῖ μόνο ὅτι ὁ ἱεράρχης βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τὴν ἔδρα του, στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ φυσικὰ διατηροῦσε τὸν τίτλο καὶ τὸ ἀξίωμά του, περιμένοντας τὴν ἀποκατάστασιν τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ στὸ ποίμνιό του.

Τὸ Γ' μέρος τῆς μελέτης ἀναφέρεται στὴν 'Εκκλησιαστικὴ 'Ιστορία (σελ. 127-150) καὶ περιέχει δύο κεφάλαια α) σελ. 127-130: 'Η μητρόπολις τῆς Φιλιππουπόλεως, β) σελ. 130-150: *Οἱ μητροπολίται τῆς Φιλιππουπόλεως*. 'Όπως ἤδη σημείωσα, δὲν ὑπάρχει ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν δύο κεφαλαίων, γιατί τὸ πρῶτο περιλαμβάνει τὰ σχετικὰ μὲ τὴν 'Εκκλησίαν τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό τῆς ὥς τὸν ΙΔ'/ΙΕ' αἰ., ἐνῶ τὸ δεύτερο ὁ κατάλογος τῶν ἱεραρχῶν τῆς φθάνει ὥς τὸν αἰῶνα μας. 'Ισὼς ὁ κατάλογος τῶν ἱεραρχῶν ἀπὸ τὸν ΙΕ' κ.ἐ. θὰ μπορούσε νὰ δοθῇ σὲ 'Επίμετρο, ὁπότε θὰ ἔπρεπε νὰ λεχθοῦν ἀντίστοιχα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν 'Εκκλησίαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς πόλεως κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, καθὼς καὶ οἱ τότε σχέσεις μὲ τοὺς Βουλγάρους, ἡ ἀντιμετώπιση τῆς προσπάθειας ἐκβουλγαρισμοῦ καὶ ἡ σύστασις τῆς βουλγαρικῆς μητροπόλεως—γεγονότα ποῦ ἐκτίθενται ἀποσπασματικὰ καὶ ἐπ' εὐκαιρίαν στὴν ἀναγραφὴ τῶν μητροπολιτῶν.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ἐκτίθενται πολὺ συνοπτικὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν 'Εκκλησίαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς πόλεως, ποῦ ἦταν ἀρχικὰ ἐπισκοπὴ καὶ ἀπὸ τὸ 451 ἔγινε μητρόπολη. Θὰ ἔπρεπε νὰ λεχθοῦν περισσότερα γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τῆς πόλεως—ποῦ οἱ ἀπαρχές του τοποθετοῦνται ἤδη στὸν Α' αἰ.¹ καὶ ὄχι στὸν Γ' αἰ.—, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς 'Εκκλησίας τῆς, τὴ στάση τῆς ἀπέναντι στὶς αἱρέσεις τῶν πρώτων αἰώνων (ἀρεϊα κ.λ.), τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Μανιχαϊσμοῦ καὶ Βογομιλισμοῦ καὶ τῶν ἐκεῖ ἐγκτεστημένων Σύρων 'Ιακωβιτῶν καὶ Παυλικιανῶν. 'Επίσης τὰ σχετικὰ μὲ τὴ θέσιν τῆς Φιλιππουπόλεως στὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν τοῦ Πατριαρχείου εἶναι σύντομα καὶ ἑλλιπῆ. Σημειῶνω ὅτι κατὰ τὸν Συνέκδημο τοῦ 'Ιεροκλέους (535), τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως περιελάμβανε ἐξῆς διοικήσεις. 'Ανάμεσα σ' αὐτὲς ἡ *Θρακικὴ* εἶχε ἤδη ἀπὸ τὴν ἐπο-

1. Βλ. σχετικὰ τὴ βασικὴ μελέτη τοῦ R. J a n i n, *La hiérarchie ecclésiastique dans la diocèse de Thrace*, REB, τ. 17 (1959), σ. 136-149 καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ Φιλιπούπολη σ. 143-144.

χῆ τοῦ Διοκλητιανοῦ 6 ἐπαρχίαι: Εὐρώπης, Ροδόπης, Θράκης, Αἰμιμόντος, Μυσίας καὶ Σκυθίας. Τῆς *ἐπαρχίας Θράκης* ἔδρα ἦταν ἡ Φιλιππούπολη (βλ. E. Honigmann, *Le Synek-démos d'Hieroklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Βρυξέλλαι 1939, κυρίως σελ. 12-14).

Στὸν κατάλογο τῶν μητροπολιτῶν (σελ. 130-150) ἡ ἀναγραφὴ εἶναι ἀρκετὰ ἐνημερωμένη. Παρατηρῶ ὅμως ὅτι δὲν ἔχει γίνεαι σαφὴς διάκρισις ἀνάμεσα στοὺς τίτλους *ἐπίσκοπος* καὶ *μητροπολίτης* (οἱ ἱεράρχες Φιλιππουπόλεως ὡς τὸ 451 ἦταν ἐπίσκοποι καὶ δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζονται μητροπολίτες: βλ. σελ. 131-32). Ἐπίσης δὲν ἔχει γίνεαι διάκρισις ἀνάμεσα στὸν γενικὸ τίτλο τοῦ ἐπισκόπου τῶν ἀποστολικῶν χρόνων καὶ στὸν ὁμώνυμο τίτλο τοῦ Πατριαρχείου, ποὺ ἀντιπροσωπεύει συγκεκριμένο ἀξίωμα καὶ ὀρισμένη θέσις μέσα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία (βλ. π.χ. σελ. 130 τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἐρμά, ποὺ ἀναφέρεται ὡς ἐπίσκοπος Φιλιππουπόλεως ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο—δταν δηλ. δὲν εἶχε ἀκόμη ἰδρυθῇ ἡ ἐπισκοπὴ Φιλιππουπόλεως καὶ δὲν εἶχε διαμορφωθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἱεραρχία).

Ἐπίσης ὅσες φορὲς—κι αὐτὸ γίνεται συχνά (βλ. καὶ σελ. 136, 138)—ὁ σ. δὲν ἀντλεῖ γιὰ τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὶς πηγές, ἀλλὰ βασίζεται σὲ σύγχρονες μελέτες, ὅφειλε νὰ ἐλέγξει τὶς μαρτυρίες, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα καὶ τὴ χρονολογία, γιὰτὶ κάποτε ὁ ἴδιος ἱεράρχης μνημονεύεται στὸν κατάλογό του σὲ δύο διαφορετικὰ ἐποχὰς, ἀκριβὸς ἐπειδὴ ὁ σ. βασίστηκε τὴ μιὰ φορὰ κανονικά σὲ βυζαντινὴ πηγὴ καὶ τὴν ἄλλη σὲ σύγχρονο βοήθημα. Ἔτσι ὁ Σ ι λ β α ν ο ς, ἐπίσκοπος (καὶ ὄχι μητροπολίτης) Φιλιππουπόλεως στὰ 381 κατὰ τὴ μαρτυρίαν τοῦ Σωκράτους τοῦ Σχολαστικοῦ, ἀναφέρεται ἑξῆς ἀνὰ λανθασμένα στὰ 425 μετὰ τὸν κατάλογο τοῦ Ἀνθιμου Ἀλεξούδη (ἐκδ. 1891). Ἐπίσης ἐνὸς στὰ 1166/70 μετὰ τὴν διπλωματικὴν πηγὴν ὁ σ. σημειώνει ὀρθὰ ὡς μητροπολίτη Φιλιππουπόλεως τὸν *Βασίλειο Μέγιστο* (Μέγιστος εἶναι πιθανόντα πατρώνυμο κατὰ τὸν V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'Empire Byzantin*, V/I, l'église, Παρίσι 1963, ἀρ. 686 σημ.), στὰ 1185 ἀναφέρει τὸν μητροπολίτη Μέγιστο μετὰ τὴν πάλιν τὸν Ἀλεξούδη, ἐνὸς εἶναι φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο ἱεράρχην, ποὺ ὁ Ἀλεξούδης χρονολόγησε λανθασμένα. Στὴ σελ. 132 τὸ ἔτος 1091 πρέπει νὰ διορθωθῇ σὲ 1092 (βλ. Laurent, *Corpus*, ἀρ. 687. V. Grumel, *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople*, ἀρ. 963, 965). Στὴ σελ. 134 τὸ ὄνομα *Ἐλάχιστος* εἶναι χωρὶς καμμιά ἀμφιβολία ἐπιθετὸ—πολλὴ συνηθισμένον ἄλλωστε στὴν ἐκκλησιαστικὴ φρασεολογία: ὁ *τάδε ἐλάχιστος ἐπίσκοπος* ἢ *μητροπολίτης* ἢ *μοναχός* κλπ.—καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ γιὰ κύριον ὄνομα ('Ὀνομα Ἐλάχιστος δὲν ὑπάρχει): Τὸ ὄνομα τοῦ ἱεράρχη ἀπλούστατα λείπει ἀπὸ τὴν κατεστραμμένην σφραγίδα, ὅπως ρητὰ ἀναφέρει ὁ V. Laurent (*Corpus*, ἀρ. 686). Ἐπίσης στὴ σελ. 134 ὁ ἴδιος ἀνώνυμος μητροπολίτης «ἐλάχιστος» πρέπει νὰ χρονολογηθῇ τὸν Ι'/ΙΑ' αἰ. καὶ ὁ Νῶς στὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν (Laurent, *Corpus*, ἀρ. 686, 688) καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ καταχωρισθοῦν καὶ οἱ δύο στὴ σελ. 133 πρὶν ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο. Στὸν κατάλογο πρέπει νὰ προστεθοῦν δύο ἀνώνυμοι μητροπολίτες, ποὺ ἀναφέρονται ὁ ἓνας στὰ 1114 (βλ. Χρυσόστομος Παπαδοπούλου, 'Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν (1081-1185), «Θεολογία» 19 (1941-48), σελ. 5-17) καὶ ὁ δεύτερος στὰ 1205 (βλ. σελ. 106), ποὺ ὁ σ. ἀναφέρει στὸ ἱστορικὸ μέρος τῆς μελέτης του. Ὅσο γιὰ τὸν μητροπολίτη Νικόλαο ποὺ ἀναφέρεται στὰ 880 (σελ. 132), ὁ L. Petit, *Un nouvel Oriens Christianus*, «Échos d'Orient» 3 (1899-1900), σελ. 326-333, ἀπέδειξε ὅτι κατὰ λάθος εἶχε ἀποδοθῇ ἀπὸ τὸν M. Le Quien (ὅπου παρατέμπει ὁ σ.) στὴν Φιλιπούπολιν καὶ ὅτι πρόκειται γιὰ μητροπολίτη Φιλίππων. Ἐπίσης ἀμφισβητεῖται ἂν ὁ Θεόδωρος ποὺ ἀναφέρεται στὰ 1156 ἦταν μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως ἢ Φιλίππων (βλ. P. Lemerle, *Philippe*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 272).

Τῆς μετέπειτα προηγείται ἐκτενὴς *βιβλιογραφία* (σελ. 13-25) μετὰ ἀναγραφὴν τῶν πηγῶν καὶ βοηθημάτων. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἀρκετὰ ἐνημερωμένη. Θὰ εἶχα ὅμως νὰ παρατηρή-

σω τὰ ἀκόλουθα: 1) Στὶς πηγὲς ὁ σ. δὲν παραπέμπει πάντοτε στὴ νεώτερη καὶ δόκιμη ἔκδοση (π.χ. ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθῇ στὴν ἔκδοση Κ. De Boor, τόμοι Α'-Β', 1883-5 καὶ ὁ Σφραντζῆς γιὰ τὰ δύο πρῶτα βιβλία στὴν ἔκδοση Λειψίας 1935. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ στὴν ἔκδοση Β. Leib, Παρίσι ἐκδ. Budé 1937-45 κ.ά.). Τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων δὲν ἔπρεπε νὰ σημειώνωνται συγκεκομμένα (ὄχι Ἄ. Κομνηνὴ ἢ Ν. Χωινιάτης καὶ κυρίως ὄχι Κ. Πορφυρογέννητος!). Στὴν ἀναγραφὴ τῶν τίτλων τῶν ἐλληνικῶν ἔργων δὲν ὑπάρχει ὁμοιογένεια: ὅταν πρόκειται γιὰ ἐλληνικὲς πηγὲς οἱ τίτλοι ἔπρεπε νὰ δίνωνται ἐλληνικὰ (π.χ. Προκοπίου, «Ὑπὲρ τῶν Πολέμων» καὶ ὄχι «De Bellis»—ἐνῶ πρὸ κάτω σημειώνεται τοῦ ἴδιου «Περὶ Κτισμάτων», ἐλληνικὰ). Παρατηροῦνται ἐπίσης ὀρισμένες βασικὲς παραλείψεις: π.χ. δὲν ἀναφέρεται ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, ἐνῶ χρησιμοποιεῖται στὴ μελέτῃ (ὅπου παρέχεται στὴν σειρὰ τῆς Βόννης, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε στὴν ἐκδ. De Boor, Λειψία 1887) καὶ δὲν μνημονεύεται τὸ βασικὸ ἔργο τοῦ Ε. Honnigman, Le Synek-démos d'Hiéroklos et l'opuscule géographique de Georges de Chypre, Βρυξέλλες 1939—π.χ. ἡ σημαντικὴ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκησιν τῶν πρώτων χρόνων.

β) Στὴ βιβλιογραφίᾳ, ἡ ἀλφαβητικὴ κατὰταξις μὲ βάση τὸ ἐλληνικὸ ἀλφάβητο εἶναι δύσχρηστη, γιὰ τὰ περισσότερα δημοσιεύματα εἶναι γραμμένα σὲ λατινογενεῖς γλῶσσες: ἔτσι π.χ. στὸ Κ. ἔχουν καταχωρισθῇ ὁ Du Cange, Chalandon, Cancova (προφ. Tsankova), Crusius, κ.ά. καὶ τὸ F καὶ Η ἔχουν καταχωρισθῇ στὸ τέλος σὰν Φ καὶ Χ! Ὁρισμένες βιβλιογραφικὲς παραλείψεις σημειώσα παραπάνω στὶς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις μου.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τίς παρατηρήσεις περιεχομένου ἢ μεθόδου, σημειῶνω πολλὰ ἀβλεπήματα στὴν ἀπόδοση ὀνομάτων καὶ ὄρων καθὼς καὶ στὴ διατύπωση. Ἔτσι ὁ γνωστός μέγας ζουπάνος Στέφανος Νεμάνιτς ἐγινε *τσοπάνος* (!) τῆς Σερβίας (σελ. 97), (*ζουπάνος*: τίτλος ἀπὸ τῆ σλαβικῆ λέξιν ζούπα=ὁμάδα, φατρία). Συχνὰ ὀνόματα καὶ ὄροι δὲν ἀποδίδονται στὸν ἐλληνικὸ ἢ βυζαντινὸν τοῦ τύπου, ἴσως γιὰ τὸ σ. ἀντλεῖ ἀπὸ ξενόγλωσση βιβλιογραφία: βλ. π.χ. «ὁ πάπας Urban B'» (σελ. 80 κ.ά.), «ὁ Ἀλέξιος ἀπέστειλε nuntia» (σελ. 81 κ.ά.). Πολλὰ τοπωνύμια ἀποδίδονται λανθασμένα στὰ ἐλληνικὰ, ὅπως π.χ. Δάμπολις (σελ. 75) ἀντὶ Διάμπολις, Σεστός (σελ. 88) ἀντὶ Σηστός.

Ἐπίσης ὁ σ. χρησιμοποιεῖ συχνὰ σύγχρονη ὀρολογία γιὰ νὰ ἀποδώσῃ βυζαντινοὺς θεσμούς: π.χ. ἀναφέρει τὸν φ ρ ο ὕ ρ α ρ χ ο ἢ δ ι ο ι κ η τ ῇ τοῦ θέματος Φιλιππουπόλεως (σελ. 92 καὶ ὑποσ. 74· πρβλ. καὶ σελ. 99, 100, 126), ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὸν «δοῦκα καὶ ἀναγρᾶφά τοῦ θέματος», ἢ λανθασμένη ὀρολογία: π.χ. ὁ Καβάσιλας δὲν ἦταν σ α κ ε λ λ ι ο ς (σελ. 122), ἀλλὰ «ἐπὶ τὸν σακελλίον».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τεχνικὸ λεξιλόγιον, καὶ ἡ διατύπωση εἶναι συχνὰ ἀτυχὴς καὶ κάποτε οἱ γραμματικοὶ τύποι λανθασμένοι. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπω στὴ σελ. 52 (*ἡναπαύθησαν*), σελ. 64 (*ἡναγκάσθη νὰ ἐκκενώσῃ* τὸν αυτοκρατορικὸν θρόνον), σελ. 93 (διὰ τῶν ἐπιστολῶν του ...*μετὰ τῶν ὁπίων* (ἀντὶ διὰ τῶν ὁπίων) παρῶτρυνε αὐτόν), σελ. 99 (ἐδόλοφονήθη ἀκο-
λουθηθεὶς εἰς τὸν θρόνον), σελ. 125 (*διὰ πάντα*=διὰ παντός) κ.ά.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται φανερόν ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Θ. Βλάχου, παρὰ τὴν προσπάθειαν καὶ τὴ μελέτῃ τοῦ πλούσιου ὕλικου, παρουσιάζει βασικὰ μειονεκτήματα, ὅπως εἶναι ἡ ἐλλειψη κριτικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ὕλικου καὶ ἡ φραστικὴ δυσχέρεια, ἐνῶ συγχρόνως δὲν κατάρθωσε νὰ καλύψῃ τοὺς βασικοὺς στόχους γιὰ μιὰ συνθετικὴ παρουσίαν τῆς ἱστορίας τῆς Φ., οὔτε νὰ ἐπιλύσῃ ἐπὶ μέρους προβλήματά της ποὺ ἀπαιτοῦσαν εἰδικὴ ἔρευνα. Ἡ συγγραφὴ τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς Φιλιππουπόλεως παραμένει ἀνάντε αἰτηματὴς ἐπιστήμης.